

Kjell Henriksbø er høgskolelektor, sosionom og cand. polit. i administrasjon og organisasjonsvitenskap. Han er ansatt ved mastergradsprogrammet i samfunnsarbeid, Institutt for sosialfag og vernepleie, Høgskolen i Bergen.

Tobba Therkildsen Sudmann er førsteamanuensis, fysioterapeut, cand. polit. og PhD i sosiologi. Hun er studiekoordinator ved Mastergradsprogrammet i samfunnsarbeid, Institutt for sosialfag og vernepleie, Høgskolen i Bergen.

FAGARTIKKEL

Samfunnsarbeid

Kollektiv handling skaper **endring**

Samfunnsarbeid vektlegger medborgerrollen framfor brukerrollen. Dermed kan man bidra til å forsterke ellers svake stemmer og støtte initiativer for sosial endring til fellesskapets beste.

ILLUSTRASJON: SARA TANDERØ

Høgskolen i Bergen kobler sammen flere profesjonsutdanninger og utforsker samfunnsarbeidet på mange arenaer. Samfunnsarbeid er en prosess for å bistå folk som ønsker å forbedre egne fellesskap gjennom kollektiv handling. Samfunnsarbeideren medvirker til å bygge fruktbare fellesskap mellom dem det gjelder for å identifisere utfordringer, mobilisere ressurser og iverksette tiltak. Sosial deltakelse er en forutsetning for fellesskapsbygging, innflytelse og endring. Tjenestemottakere, forskere og ulike offentlige utredninger peker på at de som skal motta tjenester i for liten grad får anledning til å delta i problemdefinering og valg av løsninger. Om vi undersøker og påvirker vilkår for sosial deltakelse sammen med dem det gjelder, kan vi imøtekomme noe av denne kritikken.

Samfunnsarbeid blir brukt til lokal oppgaveløsning og nærmiljøarbeid hovedsakelig knyttet til sosialarbeidernes virkefelt. Prosessorienterte arbeidsmåter på gruppe- og

samfunnsnivå, nettverksarbeid, arbeid med grupper og organisasjoner er fellesemner i utdanningene i barnevernspedagogikk, vernepleie og sosialt arbeid. I tillegg har sosionomene et eget emne med sosialt gruppearbeid og samfunnsarbeid (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005).

Samfunnsarbeid er velegnet som arbeidsmetode og tilnærming i mange situasjoner, og for mange profesjoner.

Velferdsstatens tjenester produseres i ansikt-til-ansikt-relasjoner basert på strukturelle forutsetninger. Det er overindividuelle vilkår for handling og samhandling. I møtene mellom tjenesteyter og tjenestemottaker vil forskjellene mellom oss alltid bety noe – men hvilke forskjeller som får betydning, for hvem og når eller hvor, må undersøkes.

I forslaget til ny diskrimineringslov (NOU 2009:14) trekkes det fram to ulike måter å handle på bakgrunn av forskjell: Enten usaklig forskjellsbehandling basert på vesentlige sider ved en person eller gruppe som kjønn, >>

religion, etnisitet, alder, funksjon, seksuell orientering, diagnoser, familieforhold, osv, eller likebehandling der virkningen blir skjev fordi en ikke har tatt hensyn til at vesentlige sider ved en person eller gruppe krever forskjellsbehandling.

«Menneskene sees som kreative, kompetente og handlende aktører som selv kan bedre sine muligheter for sosial deltakelse og endre sine livsbetingelser.»

Samfunnsarbeid kan være en løsning for å unngå diskriminering. Dominelli (2002) viser hvordan kollektiv handling kan brukes for å motarbeide diskriminering og undertrykking:

«Oppression individualises people in ways that isolate them and fragment their experience, leaving an individual feeling uncertain, without alternatives or incapable of taking action to change his or her situation. Coming together in groups is a major way of reversing this fragmentation. Realising their power within a group setting engaging in collective action can be a response that empowers an individual and enable him or her to work

with others to redefine their state of being and develop a greater range of options within which to live» (Dominelli 2002:109).

medborger

HVORFOR SAMFUNNSARBEID?

Vårt utgangspunkt for samfunnsarbeid er forankret i et menneskesyn der menneskene sees som kreative, kompetente og handlende aktører som selv kan bedre sine muligheter for sosial deltakelse og endre sine livsbetingelser. Handlende aktører kan utvikle sine sosiale fellesskap gjennom felles innsats.

Samfunnsarbeid er ikke mulig uten en grunnleggende tillit til at endring er mulig, og en tro på at selv små endringer kan ha avgjørende betydning.

Begrunnelsen og berettigelsen av et slikt menneskesyn kan blant annet finnes i menneskerettighetene, i demokratiteori, i filosofien eller i pedagogikken (Freire and Berkaak 2003; Ife and Fiske 2006).

Slik vi ser det, medfører dette menneskesynet en forpliktelse til å nærme seg sosiale utfordringer med et ned- og opp perspektiv som førstevalg (Tesoriero 2010) og til å ha en hverdagslivsorientering (Ledwith 2011). Vi må undersøke hva det er folk gjør for å klare å innfri de sosiale forventninger de møter i løpet av en vanlig dag.

Samfunnsarbeid er å identifisere handlingsrom og undersøke vilkår for sosial deltakelse i samspill med dem det gjelder. Når de selv setter fingeren på hva det er som hindrer deres livsutfoldelse og deres tilgang til sosiale arenaer, kan de selv sammen med tjenesteyteren påvirke vilkårene for utfoldelse uten at tjenesteyteren går i diskrimineringsfellene. Slik avklarer vi behovet for tjenesteyting nedenfra, ikke ovenfra. Det sikrer at de det gjelder deltar og har betydelig innflytelse i endringsprosessene.

Samfunnsarbeid er tradisjonelt blitt omtalt som kollektiv handling, kollektivt endringsarbeid og som å ta ansvar for sine medmennesker (Garsjø 1987; Hutchinson 2010; Kaasa 1989; Ledwith 2011). Kollektiv bevisstgjøring, organisering og handling, er sentralt når samfunnsarbeid skal bidra til sosial endring (Økland and Henriksbø 2009). Uttrykk som kollektiv handling eller ansvar for sine medmennesker må imidlertid operasjonaliseres for å kunne brukes som teoretisk perspektiv eller analytiske nøkler i samfunnsarbeid.

Kollektiv handling forutsetter et "kollektiv", noe som er mer enn en tilfeldig ansamling av enkeltindivider. Kollektiver er skapte sosiale fellesskaper plassert i tid, rom og sted, hvor samhandling oppstår når mennesker møtes (Polletta and Jasper 2001; Rawls 1990).

Noen fellesskap har lang levetid, der medlemmer kommer og går uten nødvendigvis å ha vært med fra starten, mens andre etableres for et bestemt formål, på et bestemt tidspunkt eller sted. De kan være avgrenset i forhold til en konkret sak eller et konkret problem, en felles interesse, eller geografisk eller institusjonelt.

Sosiale fellesskap bygger på at hvert enkelt individ er i stand til å vurdere en eller flere sider ved sin egen livssituasjon, orientere seg mot andre mennesker og sine omgivelser for å oppleve en følelse av fellesskap, og være i stand til å handle og samhandle på bakgrunn av dette (Freire & Berkaak 2003).

Fellesskap og deltakelse er uløselig knyttet sammen. Slik sett kan vi si at sosial deltakelse forutsetter noen individuelle betingelser, noen strukturelle betingelser, en

«Samfunnsarbeid er ikke mulig uten en grunnleggende tillit til at endring er mulig, og en tro på at selv små endringer kan ha avgjørende betydning.»

sosial orientering og en opplevelse av tilhørighet og anerkjennelse. Livet leves i sosiale sammenhenger og situasjoner, samfunnsarbeid som metode utøves gjennom samhandling, deltakelse blir derfor et kjernefenomen.

DELTAKELSE I SAMFUNNSARBEID

Følger vi Goffman, kan vi argumentere for at sosial deltakelse og samhandling bør forstås som et her-og-nå fenomen med sin egen sosiale orden (Goffman 1983; Rawls 1987).

Når vi går forbi noen på gaten, møtes over en kopp kaffe på kafé eller samles for å diskutere erfaringer med husleieøkning eller alvorlig sykdom, så oppstår et umiddelbart og forpliktende engasjement. Vi må forholde oss til hverandre på ett eller flere vis for at vi skal finne ut av hva som foregår, og for å samarbeide om å passere hverandre trygt, hygge oss med prat og kaffe, eller diskutere så fillene fyker.

Overfører vi dette til samfunnsarbeid, trer betydningen av ansikt-til-ansikt-relasjoner tydelig fram. Nettopp her, i de konkrete kroppslige og hverdagslige erfaringene av sosial orden, kan vi både erfare og undersøke på hvilke måter ulike styringssystemer og selvforvaltning skaper muligheter for sosial deltakelse og kollektive handlinger. Styringssystemer, strukturer og kultur setter seg i aktørenes kropper og utgjør en sentral del av aktørenes handlingsbetingelser (Dominelli 2002; Tangenberg and Kemp 2002).

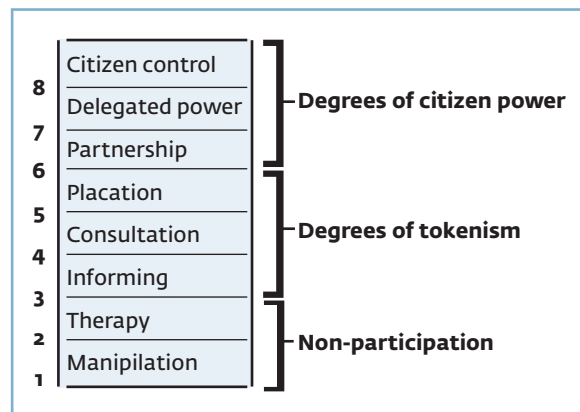
Sosial ulikhet, funksjon, klasse eller kjønn er eksempler på kroppslig forankrede ressurser og begrensinger for deltakelse. Hverdagslivet kan aldri settes på pause eller utsettes, selv ikke under tvingende overindividuelle betingelser. Vi gjør alltid noe og forholder oss alltid til noen – selv i taushet og avvisning.

Sherry Arnstein var en av Goffmans samtidige. I likhet med ham var hun kritisk til sterk overindividuell styring og til at folk flest manglet innflytelse i politikktutforming og samfunnsplanlegging. Hennes artikkel «A ladder of citizen

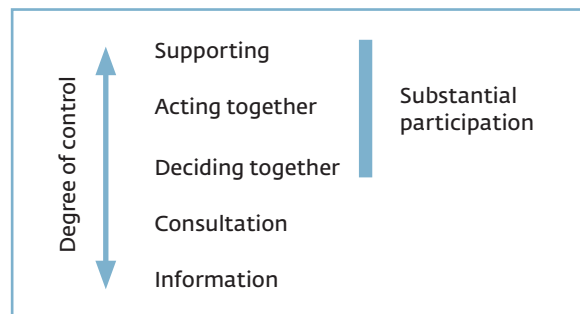
participation» (1969) er en kritisk gjennomgang av de ulike måtene folk tillates å «delta» på.

Arnstein beskriver deltakelse på 8 ulike nivåer, fra passiv tilstedeværelse til fullverdig samhandling og innflytelse, eller som ikke-deltakelse, symbolpolitikk og medborgerskap. Arbeidet hennes var skjellsettende, og denne artikkelen er en av de mest siterte artikler om deltakelse.

Arnstein forholder seg til sin samtid, men argumentene hennes har fremdeles relevans. Stigen skal ikke forstås slik at det nødvendigvis er bedre dess lenger opp en kommer. Den gir et godt bilde på både ikke-deltakelse og deltakelse, og viser at ulike formål kan kreve ulike former for deltakelse og deltakerkompetanse.

Arnstein 1969, side 217

Wilcox 1993:Guide 1, side 8

Arnsteins argumenter er blitt kritisert for å gi et statisk bilde av deltakelse. Deltakelsesbegrepet må pakkes ut, hevder Cornwall (Cornwall 2008), og stadig prøves mot >>

konkrete fenomener i tid og rom, slik at Arnsteins deltakelsesstige beholder sin relevans. Wilcox (1993) fremmer samme type argumenter, og foreslår at begrepene informasjon, konsultasjon, felles beslutning, felles handling, og

«... om det ikke finnes alternativer, blir «ikke-deltakelse» fort kategorisert som sosialt avvik, noe som igjen understreker deltakelse som et normativt imperativ.»

støtte er mer relevante i dag. I Willcoxs modell viser de tre siste begrepene til reell deltakelse.

Arnsteins stige viser at dersom folk flest skal kunne ta i bruk sin innflytelse som samfunnsborgere, må beslutningsmakt omfordes. Samfunnsarbeid er på mange måter en form for direkte demokrati. Tilnærmingen vektlegger medborgerrollen framfor brukerrollen. Dermed kan man bidra til å forsterke ellers svake stemmer og støtte initiativer for sosial endring til fellesskapets beste.

Demokrati-begrepet ledsages ofte av sidestilte begreper som medborgerskap, innflytelse og deltakelse. Deltakelse er derfor blitt et slags moteord, uten at det er en direkte sammenheng med reell deltakelse slik som

vi har beskrevet over (Leal 2007). Mange

Skape Endring

utviklingsprosjekter i sør og nord legger opp til

og forventer ulike former for deltakelse fra lokalbefolkningen. Prosjektene forespeiler medvirkning og innflytelse, men fører også til stor skuffelse når beboerne opplever at deres «deltakelse» bare er et skalleskjul (Dinham 2005).

ET NYTT TYRANNI

De kritiske perspektivene på deltakelse problematiserer både de materielle og strukturelle vilkårene for deltakelse, samt åpner en diskusjon om hvilken deltakerkompetanse som forutsettes hos individer eller grupper.

Ved å anlegge et grunnperspektiv som antar at mennesker er sosiale vesener, blir sosial deltakelse implisitt konstruert som et normativt fenomen. Normative posi-

sjoner er ikke problematiske i seg selv. Men om det ikke finnes alternativer, blir «ikke-deltakelse» fort kategorisert som sosialt avvik, noe som igjen understreker deltakelse som et normativt imperativ. Slik kan deltakelse bli et nytt tyranni (Cooke and Kothari 2001) som innskrenker handlingsrommet og begrenser livsutfoldelsen – stikk i strid med hva begrepet lover. Deltakelse for «alle» kan bli redusert til «noens» preferanser og vaner.

Ideen om ikke-deltakelse kan fungere som et kritisk korrektiv og en påminnelse om hva som til enhver tid ansees for akseptabel sosial deltakelse. Sosial marginalitet kan være selvsagt og ønsket, eller påtvunget og uønsket, men kan uansett romme unike muligheter for livsutfoldelse som ikke er tilgjengelige i andre posisjoner.

Studier av sosial integrasjon og samhandling kan komme med fruktbare innspill til hvordan sosial deltakelse kan operasjonaliseres og studeres (Goffman 2010). Om deltakelse er konkret plassert i tid og rom, er et resultat av umiddelbar samhandling i ansikt-til-ansikt relasjoner, åpnes det for å se deltakelse som et sammensatt fenomen, der flere former for sosialt liv kan bli akseptert og stimulert.

Følger vi Goffman og Arnstein videre, kan vi argumentere for at sosialt liv kan studeres som aktive selvpresentasjoner, forhandlinger og tilpassinger til strukturelt betingete situasjoner, med både fortid og fremtid, tid og sted som nødvendige vilkår for samhandling. Dette markerer et skifte i menneskesyn og begrepsbruk, der de kompetente deltakere ikke lenger er brukere eller konsumenter, men kreative og skapende aktører (Cornwall and Gaventa 2001).

Kreative aktører kan skape nye former for deltakelse og kollektiv handling på bakgrunn av disse endringene. Et slikt perspektiv gir oss mulighet til å studere livsfaseoverganger, skjellsettende hendelser eller marginale posisjoner som særlige fruktbare uttkikkspunkt til sosialt liv, der nye muligheter og overskridende praksiser kan gjøre en ny hverdag (og verden) mulig. Rom, tid og sted blir da viktige begreper for å forstå vilkår for sosial deltakelse.

Å (NY)SKAPE SAMFUNNSARBEID SOM EN FLERFAGLIG ARENA

Ved Høgskolen i Bergen forsøker vi å videreutvikle samfunnsarbeid ved hjelp av fagets egne metoder for fellesskapsbygging og kunnskapsdeling på tvers av profesjoner og virksomhetsfelt. Vi mener at samfunnsarbeid som aka-

demisk virksomhet kan ha en katalysatorrolle

for å videreutvikle faget teoretisk og metodisk.

Forskning i og om samfunnsarbeid bør være kollektiv handling, der deltakelse, innflytelse, og fellesskap ikke bare er nøkkelbegreper for teoretiske refleksjoner, men også er kategorier som beskriver på hvilke måter forskning og utdanning foregår. Forsknings- og studiefellesskaper skapes på samme måte som andre sosiale fellesskap, og er mest fruktbare der deltakerne opplever innflytelse, tilhørighet og støtte.

Studentens forskningsprosjekter tematiserer på ulikt vis handling, sosial orden eller grunnlaget for dannelse av et sosialt fellesskap sett gjennom ergo-/fysioterapeutens, lærerens, vernepleierens, sosionomens, sykepleierens eller barnevernpedagogens perspektiver.

En av utfordringene studentene møter som samfunnsarbeidere, er at mange av de elever, rusbrukere eller pasienter de møter ikke er opptatt av eller ønsker å delta i de fellesskapene som eksisterer eller tilbys. Mange av dem har mer enn nok med å håndtere her-og-nå situasjoner, og har vansker med å se at en investering i et fellesskap i dag, kan være betydningsfullt i morgen. Her-og-nå situasjoner er kroppslig, de handler blant annet om hvordan rusen lager en egen tidslogikk og sosial orden, hvordan sykdom og funksjonshemming kan gjøre kroppen like ustyrlig som om den var avhengig av rus, og om hvordan rus, smerter, sosial angst eller det å være innvandrere får mange til å

vende oppmerksomheten innover i seg selv, i stedet for utover mot andre i lignende situasjoner.

Når oppmerksomheten rettes utover oppleves andre like gjerne som konkurrenter som mulige deltakere i sosiale fellesskap. Mange mennesker erfarer daglig at de er annerledes på en slik måte at vesentlige sider ved dem fører til urimelig forskjellsbehandling, diskriminering og undertrykking. Rus, sykdom, etnisitet, smerter, kjønn, eller mobbing avgir kroppslige tegn som settes i spill i enhver samhandlingssituasjon.

De kroppslige forutsetninger for deltakelse blir svært tydelige. På den annen side viser de konkrete tiltakene studentene har bidratt til å sette i gang eller har undersøkt, at dersom de som trenger det får hjelp til å komme sammen med andre, så ligger det til rette for å utvikle en følelse av fellesskap, for over tid å utvikle kritisk bevissthet om sin situasjon, og i fellesskap formulere visjoner om hvordan vilkårene for sosial deltakelse kan endres. Eller med Twelvetrees (2008:1): *Community work is to consider as the process of assisting people to improve their own communities by undertaking autonomous collective action.*

«Samfunnsarbeid som akademisk virksomhet kan ha en katalysatorrolle for å videreutvikle faget teoretisk og metodisk.»

SAMFUNNSARBEID – METODE FOR ØKT DELTAKELSE I ENDRINGSARBEID!

Samfunnsarbeideren kan medvirke til å bygge fruktbare fellesskap mellom dem det gjelder for å identifisere utfordringer, mobilisere ressurser og iverksette tiltak, basert på ansikt-til-ansikt-møter og et hverdagslivsperspektiv.

Ved å ta utgangspunkt i at forskjellene mellom oss alltid betyr noe – både tegn vi kan manipulere (klær, farger, språk), tegn vi vanskelig kan endre (kjønn, hudfarge, høyde), og mulighetsbetingelser i situasjonen (hvor, >>

«Som mennesker er vi både sårbare og kompetente, og vi har behov for aktiv deltakelse og beskyttelse.»

når, kunnskap og makt) – kan samfunnsarbeid invitere til en utvidet form for deltakelse.

Som mennesker er vi både sårbare og kompetente, og vi har behov for aktiv deltakelse og beskyttelse. Samfunnsarbeideren må undersøke aktivt hva folk gjør, eller prøver å få til, for å skape gode forhold for seg og sine, samtidig som ideen om felleskap og medborgerskap ikke forveksles med likhet. Likhet skjuler forskjell, og forskjell er en kreativ ressurs i samfunnsarbeid, ikke et forstyrrende element.

Samfunnsarbeiderrollen slik vi ser den –

å ha en katalysator-funksjon i et nedenfra-og-opp-inspirert arbeid sammen med dem det gjelder, vil alltid bli utfordret av ulike former for offentlig styring, endringer i det sivile samfunn eller markedets rolle. Vi er likevel ikke pessimistiske på fagets vegne, snarere motsatt. Nye betingelser åpner også for nye muligheter.

Endringer kan stimulere til sosial mobilisering og kollektiv handling på gamle, nye eller uventete måter. Samfunnsarbeid i Norge har en verdifull historie, som skal ivaretas, men også utfordres og videreutvikles. ■

LITTERATUR

- Arnstein, S.R.** 1969. A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35, (4) 216-224
- Cooke, B. & Kothari, U.** 2001. *Participation – the new tyranny?* London, Zed Books.
- Cornwall, A.** 2008. Unpacking'Participation': Models, Meanings and Practices. *Community Development Journal*, 43, (3) 269-283
- Cornwall, A. & Gaventa, J.** 2001. *From users and choosers to makers and shapers. Repositioning participation in social policy*, Brighton, Institute of Development Studies.
- Dinham, A.** 2005. Empowered or over-powered? The real experiences of local participation in the UK's New Deal for Communities. *Community Development Journal*, 40, (3) 301-312
- Dominelli, L.** 2002. *Anti-oppressive practice*, Hampshire, Macmillan.
- Freire, P. & Berkaak, O.A.** 2003. *De undertrykte pedagogikk* Oslo, De norske bokklubbene.
- Garsjø, O.** 1987. *Folk imellom. Nærmiljøarbeid som forebyggende sosial prosess*, Oslo, Tano.
- Goffman, E.** 1983. The interaction order. *American Sociological Review*, 48, (February) 1-17
- Goffman, E.** 2010. *Relations in public. Microstudies of the public order*, New Brunswick and London, Transaction Publishers.
- Hutchinson, G.S.** 2010. *Samfunnsarbeid. Mobilisering og deltakelse i sosialfaglig arbeid*, Oslo, Gyldendal.
- Ife, J. & Fiske, L.** 2006. Human rights and community work: Complementary theories and practices. *International Social Work*, 49, (3) 297-308
- Kaasa, A.** 1989. *Samfunnsarbeid. Om lokal oppgaveløsning*, Oslo, Tano.
- Leal, P.A.** 2007. Participation: the ascendancy of a buzzword in the neo-liberal era. *Development in Practice*, 17, (4) 539-548
- Ledwith, M.** 2011. *Community development. A critical approach*, Bristol, Policy Press.
- NOU 2009:14 2009.** *Et helhetlig diskrimineringsvern*, Oslo, Barne- og likestillingsdepartementet.
- Økland, M. A. & Henriksbø, K.** 2009. «Community work – two Norwegian cases.» In *Community work in the nordic countries – new trends*, G. S. Hutchinson, ed., Oslo: Universitetsforlaget, pp. 148-167.
- Polletta, F. & Jasper, J.M.** 2001. Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 27, (1) 283
- Rawls, A.W.** 1987. The interaction order sui generis: Goffman's contribution to social theory. *Sociological theory* 136-149
- Rawls, A.W.** 1990. Emergent sociality: A dialectic of commitment and order. *Symbolic interaction*, 13, (1) 63-82
- Tangenberg, K.M. & Kemp, S.** 2002. Embodied Practice: Claiming the Body's Experience, Agency, and Knowledge for Social Work. *Social Work*, 47, (1) 9-18
- Tesoriero, F.** 2010. *Community development. Community-based alternatives in an age of globalisation*, 4 ed. Frenchs Forest, Pearson Education Australia.
- Twelvetreets, A.** 2008. *Community work*, 4th ed. Palgrave. Utdannings- og forskningsdepartementet. Rammeplan for 3-årig sosionomutdanning. 2005. Oslo,
- Wilcox, D.** 1993. *The guide to effective participation*, London, Joseph Rowntree.